

СТАНОВЛЕННЯ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Система народної освіти в Херсонській губернії розпочала свій історичний шлях у XIX столітті. Але, як свідчить ретроспективний логіко-системний аналіз архівних джерел, періодичних видань, історико-педагогічної літератури, у другій половині XIX ст. шкільна справа знаходилася в напівхаотичному становищі. Школи виникали лише з ініціативи місцевої інтелігенції та за її рахунок утримувалися. У цей період громадяни в переважній більшості випадків не лише не визнавали необхідності освіти, а й виступали проти неї, бо, на їхню думку, школа була нав'язана їм начальством, і дітей своїх вони відправляли туди лише з примусу [13].

Негативне ставлення народу було зумовлене також тим, що школи, подекуди, були розміщені у випадкових приміщеннях, які зовсім не підходили для занять. Навчалася в них інколи всього 3-10 школярів, а вчителями були люди, що не отримали спеціальної освіти (солдати, які були у відставці). Це особливо стосувалося сільської місцевості [11, с.1].

Перша більш-менш детальна інформація про стан народної освіти в Херсонській губернії з'явилася лише в 1866 р. У цей період у п'яти повітах губернії, окрім Єлисаветградського, про який немає точних відомостей, була 501 школа, де навчалася 17088 учнів (див. таблицю 1). Але, як виявилось, ці дані теж не відповідали дійсності, оскільки не включали шкіл, що знаходилися в сільській місцевості та нараховували незначну кількість учнів (3-10 осіб) [9, с.1].

Таблиця 1

Кількість шкіл та учнів у Херсонській губернії в 1866 р.

Повіти губернії	Кількість шкіл	Кількість учнів		
		Хлопців	Дівчат	Разом
Херсонський	182	2286	296	2582
Олександрійський	64	1684	117	1801
Ананьївський	85	1620	320	1940
Тираспольський	66	2698	1190	3888
Одеський	104	4208	2669	6877
Усього	501	12496	4592	17088

У наступні роки кількість шкіл та інших навчальних закладів у губернії швидко збільшується. Так, у 1868 р. лише в м.Херсоні працювали: чоловіча гімназія, духовна семінарія, морехідне училище, повітове училище, духовне повітове училище, 2 приход-

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

ські й духовно-приходське училища, жіноче училище 2-го розряду, 2 приватні чоловічі училища, 5 приватних жіночих училищ, 2 приватні училища для осіб обох статей, а протягом наступних 10 років мережа навчальних закладів поповнилася за рахунок відкриття губернської чоловічої гімназії та прогімназії, реального училища, вчительської семінарії, міського училища, жіночої гімназії та прогімназії, а також створення при жіночій гімназії педагогічних курсів для народних учительок для земських шкіл [15, с.2]. У подальші роки в місті, крім нових шкіл, з'являються комерційне, сільськогосподарське та музичне училища, фельдшерська та військова фельдшерська школи, а в 1917 р. – педагогічний інститут [4, с.8].

Упорядковувати шкільну справу в губернії почали в 1870 р. Із цією метою було більш чітко організовано навчальний процес у сільських школах, створено зразкові школи в містах та ін. [11]. У 1874 р. здійснено спробу уточнити інформацію 1866 р. про школи. Ця спроба теж була невдалою, бо деякі школи то відкривалися, то закривалися. Причинами такого могла бути наявність чи відсутність коштів на їхнє утримання, сувора зима, залучення дітей шкільного віку до домашньої роботи та ін. Як наслідок, із 645 шкіл, які у відповідності до звіту 1874 р. працювали в губернії, 275 виявились зниклими без вісті, а 100 – були закриті [9, с.4]. Серед зниклих шкіл були заклади засновані в різні роки (див таблицю 2).

Таблиця 2

Інформація про школи Херсонської губернії, які зникли без вісті в другій половині XIX століття

Повіті губернії	Усього шкіл, які зникли	Із загальної кількості зниклих шкіл були засновані			
		до 1861 р.	за 1861 р.	за 1866-1870 рр.	після 1870 р.
Херсонський	49	1	4	42	2
Олександрійський	24	-	13	8	3
Єлисаветградський	45	12	25	8	-
Ананьївський	74	-	23	50	1
Тираспольський	28	-	22	5	1
Одеський	55	-	32	23	-
Усього	275	13	119	136	7

Звітні матеріали 1884 р. свідчать, що з 645 шкіл, які існували в 1874 р., лишилося тільки 394. Разом із тим з'явилися нові школи, і загальна кількість шкіл у цей період складала 487. А саме: міністерських – 42, земських і громадських – 266, німець-

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

ких – 112, міських – 67. У них навчалося: в 420 сільських школах 24429 хлопців та 8170 дівчат, а в 67 міських школах 3409 хлопців та 1598 дівчат. Тобто кількість учнів у школах губернії теж збільшувалася. З цього приводу губернатор у своєму виступі на чергових земських зборах сказав, що «дело народного образования поставлено в Херсонской губернии в такое положение, в каком оно не находится почти нигде в нашем отечестве. Школы ежегодно открываются десятками, и школы эти образцовые; учителя в них большею частью прекрасны, недостатка в научных пособиях нет. Крестьяне, как я лично убедился, с большой охотой начинают посылать детей своих в эти школы» [9, с.12-13]. Звісно, не все в доповіді губернатора відповідало дійсності, але позитивні зрушення в справі освіти населення були наявні.

Разом із поступовим запровадженням у життя загального навчання в губернії дбали й про підготовку педагогічних кадрів. Із цією метою організовували не тільки педагогічні курси, а й учительські з'їзди, що надавало вчителям можливість підвищити свій освітній рівень та ознайомитися з новими прийомами викладання, з досягненнями педагогічної науки. Перший з'їзд відбувся в 1870 р., а подальші в 1871, 1872, 1873, 1874, 1881, 1883, 1889 роках. Педагогічні курси для вчителів проводили щороку, починаючи з 1898 р. [9].

Наприкінці XIX століття в Херсонській губернії було вже 1574 школи. Із них: земських – 411, міністерських – 59, громадських – 3, церковно-приходських – 252, шкіл грамоти – 393, міських – 158, німецьких – 138, єврейських міських і сільських – 97, приватних міських і сільських – 63 [9, с.50]. Динаміку розвитку шкільної справи в повітах губернії показано в таблиці 3.

Таблиця 3

Кількість шкіл у повітах Херсонській губернії в 1880-1898 рр.

Повіти губернії	Рік					Зміни, що відбулися протягом 1880-1898 рр.
	1880	1885	1890	1895	1898	
Херсонський	36	52	52	63	123	+ 87
Олександрійський	19	41	48	60	65	+ 46
Єлисаветградський	35	61	65	73	81	+ 44
Ананьївський	37	44	45	51	57	+ 20
Тираспольський	27	27	23	26	26	- 1
Одеський	24	34	42	43	59	+ 35
Усього	178	259	275	316	411	+ 233

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

Загальна кількість учнів, що навчалися в усіх школах губернії в 1898 р. складала 109295 осіб: 76648 хлопців (70,1%) та 32647 дівчат (29,9%). Найбільша кількість із них училися в міністерських, земських та міських початкових школах [9, с.51].

Треба звернути увагу на те, що в губернії в цей період нараховували приблизно однакову кількість хлопців і дівчат шкільного віку, але в закладах освіти навчалася більше хлопців, бо серед населення продовжували панувати такі стереотипи: дівчата – майбутні домогосподарки, хатні робітниці, тож освіта їм не потрібна. Тому не всі дівчата ходили до школи, а деякі, які все ж таки розпочинали навчання, кидали його після засвоєння елементарних навичок письма та рахунку [9, с.69].

Це підтверджують відповідні статистичні дані. Так, за даними перепису населення, що відбувся в 1897 р., в губернії нараховувалося 35,0% грамотних чоловіків і лише 16,3% – жінок [10, с.2]. До того ж міське й сільське населення за рівнем освіченості суттєво відрізнялося. У сільській місцевості грамотних людей (особливо жінок) було значно менше (див. таблицю 4).

Таблиця 4

**Кількість грамотного населення в Херсонській губернії
(за даними перепису 1897 р.)**

Повіти	Кількість грамотного населення (у %)					
	Сільська місцевість		Міська місцевість*		Разом**	
	чоловіків	жінок	чоловіків	жінок	чоловіків	жінок
Олександрійський	22,2	3,7	38,4	18,3	23,3	4,6
Ананьївський	23,2	8,5	34,2	14,1	23,9	8,8
Єлисаветградський	23,3	5,0	48,3	24,2	27,7	8,2
Тираспольський	29,1	22,3	41,4	16,3	31,8	21,0
Херсонський	31,7	11,2	53,4	30,9	38,0	16,9
Одеський	38,6	24,8	44,0	14,9	52,7	34,2
Разом по губернії	26,9	10,1	54,2	32,4	35,0	16,3

* У показники не включено грамотне населення м.Одеси й м.Миколаєва.

** У показники включено грамотне населення м.Одеси й м.Миколаєва.

У той самий час у Російській імперії, до складу якої входила Херсонська губернія, швидко збільшувалася кількість навчальних закладів саме для дівчат. Так, кількість жіночих гімназій за період з 1858 по 1880 роки збільшилася з 4 до 262 (106 гімназій та 156 прогімназій). Такої кількості не було серед жодної з категорій навчальних закладів тих років, адже в 1880 р. у Росії існувало 123 чоловічі гімназії, 76 прогімназій і 164 духовні училища, 61 реальне училище, 17 військових гімназій, 80 жіночих інститутів, 42 духовні жіночі училища [12, с. 16].

У кінці XIX ст. в країні в цілому та в губернії, зокрема, стали відчутними зміни громадської думки щодо необхідності та доцільності освіти для всіх верств населення та для обох статей. Так, у 1893 р. колишній директор народних училищ Херсонської губернії В.І.Фармаковський відмічав, що народ починає визнавати цінність шкільної освіти, а кількість бажаючих навчатися стає більшою ніж кількість місць у школах та народних училищах [9, с.75]. Це особливо стосувалося жіночих шкіл у губернії, де в одному класі часом навчалось від 60 до 80 дівчат, а подекуди, і понад 90. Звісно, при такій кількості учнів не могло бути якісного навчання, а вчитель зосереджував свою увагу лише на поясненні навчального матеріалу [8, с.5].

З огляду на зазначене, у губернії розпочинається активна діяльність спрямована на забезпечення «насущной потребности» населення, а саме: відкриваються нові та перебудовуються старі школи, запроваджується навчання в кілька змін, організуються курси та з'їзди для вчителів, зразкові школи тощо [11, с.15]. Міські й сільські товариства та земства починають виділяти кошти на утримання народних училищ губернії. Вони забезпечували відповідно 38%, 21%, 25% усіх коштів, які були потрібні училищам, тоді як казна виділяла лише 8%. Важливо, що в 1891 р. міські товариства Херсонської губернії були найбільш уважними до справи освіти населення серед інших міських товариств Росії, оскільки останні в середньому асигнували на утримування навчальних закладів лише 17,9% загальних витрат [2, с.138].

У другій половині XIX століття в Херсонській губернії широко обговорюють думку про відкриту, всестанову, доступну для всіх верств населення жіночу школу, яка не відривала би дітей від родини, не звільняла би батьків від обов'язків щодо виховання власних дітей і, у той самий час, гарантувала би освіту. Як наслідок, у 1887-1888 н.р. в гімназіях і прогімназіях губернії навчалось вже 565 дівчат, тоді як у чоловічих закладах такого ж рівня учнів було на 172 особи менше [14, с.17]. Збільшилася й кількість дівчат, які поступали до шкіл Херсонської губернії. Наприклад, у 1889 р. їх виявилось на 2% більше кількості хлопців, що розпочали в цьому ж році навчання [2, с.134]. Але в цілому кількість дівчат, які здобували освіту в навчальних закладах регіону, зростала повільно. Так, у 1866 р. в губернії навчалось 4592 дівчинки, що складало 26,9% від загальної кількості учнів [3, с.12]. У 1900 р. серед усіх учнів стало 27% дівчат, а в 1905 – 30% [3, с.30].

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

Звісно, більше можливостей здобути освіту було в дівчат, що мешкали в містах. Про це свідчать такі статистичні дані: у 1895 році в м. Херсоні проживало 2678 хлопців та 2905 дівчат шкільного віку, а в школах навчалось 2097 хлопців і 875 дівчат. Тобто 29,4% дівчат у м.Херсоні здобували освіту [5, с.8]. Як бачимо, це дещо більший показник ніж у цілому по губернії.

На початку ХХ століття на сторінках місцевих газет з'являється ціла низка оголошень, які повідомляють про відкриття в губернії жіночих навчальних закладів, а також про розширення освітніх послуг у вже існуючих. Так, у газеті «Юг» за 9, 11 та 20 серпня 1905 р. знаходимо інформацію про відкриття двох жіночих прогімназій, приватного жіночого училища та ін. У номерах газети за 12 та 19 серпня – відомості про прийом до початкових училищ.

Виникнення нових навчальних закладів, зокрема жіночих, мало позитивні наслідки. У наступні роки кількість учениць продовжує зростати. У 1907 р. їхня кількість становить 30,6%, у 1908 р. – 31%, у 1909 р. – 32% [6].

Були на шпальтах газет і критичні публікації. Наприклад, 30 липня газета «Юг» надрукувала статтю В.Каменської, у якій йдеться про обмеження для учениць 1-ї жіночої гімназії м.Херсона вступу до 8 класу. Автор звертає увагу громадськості на те, що всі дівчата, які закінчили 7-й клас даної гімназії і виявили бажання навчатися в 8-му класі, мають на це право, а також пропонує дотримуватися девізу: «Поменьше обмежений, поменьше искусственных преград к просвещению!» [1]. Ця публікація мала для того часу неабияке значення, оскільки саме на шляху освіти дівчат було тоді найбільше перешкод.

У 1914 р. в школах губернії теж навчалось більше хлопців ніж дівчат, але в порівнянні з 1895 р. кількість останніх збільшилася більш ніж у два рази [7, с. 33]. Про це свідчить інформація наведена в таблиці 5.

Таблиця 5
Кількість учнів, що навчалися в школах Херсонської губернії

Рік	Кількість учнів у школах губернії (%)	
	хлопців	дівчат
1895	82,5	17,5
1905	67,2	32,8
1914	62,4	37,6

Про розподіл дітей за статтю в початкових школах окремих повітів губернії можна отримати уявлення, якщо проаналізувати огляд початкової народної освіти за 1914 р. [7, с. 32]. Ці дані

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

представлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Розподіл учнів у початкових школах Херсонської губернії за статтю

Повіти	Кількість учнів (у %)									
	У світських школах						У духовних школах		Разом	
	Земських		Міністерських		Інших		Хлоп-ців	Дівчат		
	Хлоп-ців	Дівчат	Хлоп-ців	Дівчат	Хлоп-ців	Дівчат				
Олександрійський	73,0	27,0	75,0	25,0	58,9	41,1	66,5	33,5	69,8	30,2
Ананьївський	67,4	32,6	62,8	37,2	51,8	48,2	64,6	35,4	64,4	35,6
Слисаветградський	67,0	33,0	66,9	33,1	59,8	40,2	58,5	41,5	64,2	35,8
Одеський	61,9	38,1	59,6	40,4	52,0	48,0	50,5	49,5	57,3	42,7
Тираспольський	66,6	33,4	72,4	27,6	53,7	46,3	56,0	44,0	61,6	38,4
Херсонський	64,0	36,0	-	-	52,2	47,8	49,5	50,5	59,2	40,8
Миколаївське градоначальство	-	-	-	-	55,6	44,4	55,9	44,1	55,6	44,4
Одеське градоначальство	-	-	-	-	-	-	43,4	56,6	43,4	56,6
По губернії	66,7	33,3	67,7	32,3	54,7	45,3	57,6	42,4	62,4	37,6

Дівчата й хлопці в переважній більшості випадків навчалися в мішаних школах. Лише незначна кількість шкіл (близько 1%) були жіночими або чоловічими. Наприклад, з усіх сільських шкіл губернії (земських, міністерських, духовних та ін.) станом на 15 грудня 1914 р. існувало: 1% шкіл для дівчат і 0,7% для хлопців. Найбільш орієнтованими за статтю були духовні школи, в 8,9% з яких навчалися дівчата й в 7% – хлопці [7, с. 11]. Більш детальна інформація наведена в таблиці 7.

Таблиця 7

Розподіл сільських шкіл Херсонської губернії за статтю учнів, які в них навчалися

Категорії шкіл	Кількість сільських шкіл (на 15.12.1914 р.)							
	Мішаних		Чоловічих		Жіночих		Разом	
	штук	%	штук	%	штук	%	штук	%
I. Світські								
Земські	1103	100	-	-	-	-	1103	100
Міністерські	53	100	-	-	-	-	53	100
Інші	176	92,2	6	3,1	9	4,7	191	100
Разом світських шкіл	1332	98,9	6	0,4	9	0,7	1347	100
II. Духовні	477	96,8	7	1,4	9	8,9	493	100
Усього	1809	98,3	13	0,7	18	1,0	1840	100

На жаль, нова економічна політика, яка проводилася в перші роки існування радянської держави, примусила Херсонський повітовий відділ народної освіти обмежити витрати на школи.

Але вже з 1920 р. він починає плідно працювати, спрямовуючи свої зусилля на подальший розвиток народної освіти в регіоні.

Література:

1. Каменская В. К нуждам учащихся // Юг. – 1905. – 30 июля.
2. Каменская В. Народное образование в Херсонской губернии // Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи / Под ред. Я.Г. Гуревича – СПб: Типография И.Н. Скороходова, 1892. – № 3. – Март. – С.132-138.
3. Кононенко А. До історії земської школи на Херсонщині. – К.: Друкарня 1-ої Київської артілі друкарської справи, 1908. – 32 с.
4. Коротецкий А. Літопис Херсона // Джерела. – 2001. – Березень. – №5. – С.8.
5. Коротецкий А. Літопис Херсона // Джерела. – 2001. – 10 березня. – С.8.
6. Краткий обзор народного образования в Херсонской губернии за 1907, 1908, 1909 годы. – Херсон: Паровая типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1910. – 59 с.
7. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1914 год. – Херсон: Типография Херсонского губернского правления, 1915. – 131 с.
8. Летковец Г.И. Переполнение Херсонских женских гимназий учащимися // Юг. – 1899. – 29 августа. – С.5.
9. Народное образование // Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 гг. – Херсон: Типо-литография насл. О.Д.Ходушиной, 1906. – С. 1-144.
10. Народное образование в Херсонской губернии за 1905 г. с очерком грамотности населения по данным всеобщей переписи 1897 года. – Херсон: Типо-литография наследников О.Д. Ходушиной, 1907. – 260 с.
11. Обзор деятельности Херсонского уездного земства по народному образованию за 1865-1895 годы. – Херсон: Типография О.Д.Ходушиной, 1896. – 19 с.
12. Семенов Д. Из пережитого. В Мариинских женских училищах // Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи / Под ред. Я.Г.Гуревича. – СПб.: Типография И.Н. Скороходова, 1892. – № 4. – Апрель. – С.9-22.
13. Слюсаренко Н.В. Розвиток ідеї жіночої освіти в другій половині ХІХ століття // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 34. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С.58-63.
14. Терещенко В.Г. О состоянии начальных школ в г. Херсоне в 1887 г. // Сборник Херсонского земства. – Херсон: Типография О.Д. Аспер, 1888. – № 3. – С.15-21.
15. Черноостровец Л. Народное образование на Херсонщине // Джерела. – 1994. – Травень. – № 13-14. – С.2.